

UOT – 332.01

Kutais Səriyev
Bakı Dövlət Universiteti, i.ü.f.d., dosent

REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ KONSEPTUAL ƏSASLARI VƏ ONUN REALLAŞMA İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalədə regionların sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası və onların həyata keçirilmə istiqamətləri geniş diapazonda araşdırılır. Ölkənin bütün iqtisadi rayonlarının balanslaşdırılmış inkişafına təsir edən amillərin müqayisəli təhlili aparılır. Bildirilir ki, Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair ardıcıl olaraq Dövlət Proqramları qəbul olunmuş və qarşıya qoyulmuş strateji məqsəd və vəzifələr müəyyən səviyyədə yerinə yetirilmişdir. Həmin Dövlət Proqramlarının qarşısında duran məqsəd və vəzifələri bir-birindən əsaslı surətdə fərqləndirən səbəblər açıqlanır.

Azərbaycanda müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşmasında regionların sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası mühüm rola malikdir. Xüsusilə, ölkənin davamlı (dayanıqlı) sosial-iqtisadi inkişafında regionların bütöv bir təsərrüfat sistemi kimi formalaşması olduqca zəruridir. Bir neçə ildir ki, Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair ardıcıl olaraq Dövlət Proqramları qəbul olunmuş və qarşıya qoyulmuş strateji məqsəd və vəzifələr müəyyən səviyyədə yerinə yetirilmişdir. Həmin Dövlət Proqramlarının qarşısında duran məqsəd və vəzifələr bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənir. 2004-2008-ci illərdə ölkənin regional iqtisadiyyatında mövcud olan mühüm vəzifələr tədricən həll olunmuş, yeni emal müəssisələri işə salınmış, iş yerləri açılmış və sosial infrastruktur sistemi formalaşmağa başlamışdır. Dövlət proqramında regionlarda sənaye potensialının aşkar olunması, sahibkarın və biznes fəaliyyətinin tarazlı inkişafına əlverişli mühit yaradılması ön plana çəkilmişdir. Dövlət tərəfindən proqramda qarşıya qoyulan məqsəddə çatmaq üçün bir sıra vəzifələr müəyyən edilmişdir. Onlara:

- dayanmış müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək və yeni istehsal müəssisələri yaratmaq;
- yerli resurslardan səmərəli istifadəni stimullaşdırmaq;
- aqrar bölmədə islahatları sürətləndirmək və müxtəlif servis xidmətləri yaratmaq;
- məşğulluq probleminin həll olunmasını stimullaşdırmaq və s [2].

Qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Proqramı üzrə qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icra olunması nəticəsində ölkədə 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmış, 547,5 min daimi iş yeri açılmış, yoxsulluğun səviyyəsi 13,2 faizədək azalmışdır. Bu müddətdə ümumi daxili məhsulun real həcmi 2,6 dəfə, qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalı 1,8 dəfə artmış, iqtisadiyyatın bütün sahələrində dinamik artım müşahidə edilmiş, o cümlədən sənaye istehsalı 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 25,2 faiz, əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmışdır [3].

Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı özündən əvvəlki proqramının davamı olaraq xeyli dərəcədə fərqli strateji vəzifələri müəyyən edilmişdir:

- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının daha da sürətləndirilməsinə üstünlük verilməsi;
- İqtisadiyyatın diversifikasiyasına xüsusi diqqət yetirilməsi;
- Regionların tarazlı və davamlı sosial-inkişafına nail olunması;
- Bütün regionlarda sahibkarlığın tarazlı inkişafına əlverişli mühit yaradılması;
- İqtisadiyyatın inkişafına investisiya qoyuluşlarının həcmının artırılması;
- Müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması;
- İxrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması
- Əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artması;
- Yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və s [3].

2009-2013-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramında irəli sürülən bu strateji vəzifələr ardıcıl olaraq yerinə yetirilmiş və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, 2009-2013-cü illəri əhatə edən Dövlət Proqramı regionların sosial-iqtisadi inkişafında və ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsində mühüm rol oynadı. Bu dövrdə ölkə iqtisadiyyatı 3,4 dəfə, sənaye istehsalı isə 2,7 dəfə artmışdır. Ümumdaxili məhsul 6%, qeyri-neft sektoru 9,8%, əhalinin pul gəlirləri 8% inflyasiya səviyyəsi təşkil etmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına 28 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur ki, bunun da 17,5 milyard dolları daxili sərmayədir. 2013-cü ildə ölkəmizdə 80 min daimi iş yeri olmaqla 110 min yeni iş yeri yaradılmış işsizlik səviyyəsi 5%, yoxsulluq 5,3% təşkil etmişdir [5].

Əldə olunan bu müsbət nəticələr bir daha Azərbaycanın dayanıqlı inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının başlıca səbəbini bir daha vurğulayaraq ölkə başçısı İ.H.Əliyev cənabları göstərmişdir: “Azərbaycan sabitlik adasıdır, inkişaf məkanıdır. Ölkəmizdə ictimai-siyasi vəziyyəti sabitdir, iqtisadiyyata böyük həcmdə investiyalar qoyulur və iqtisadiyyatımızın şaxələnməsi istiqamətində çox önəmli addımlar atılır. Bu gün Azərbaycan nəinki regionda, dünya miqyasında seçilən ölkələrdən biridir və dünyada bizə olan maraq gündən-günə artır” [5].

Ölkə başçısının bu fikri bir daha göstərir ki, son illərdə Azərbaycan dünya miqyasında iqtisadi və sosial baxımdan sürətlə inkişaf edən ölkələr sırasına aiddir. 2004-cü ildən bu günə qədər ümumi daxili məhsulun həcmi 3,4 dəfə artmışdır ki, bu da dünya ölkələri ilə müqayisədə rekord göstəricidir. Əgər 2004-cü ildə ölkənin valyuta ehtiyatları 1,8 milyard dollar olmuşdursa, hazırda bu 50 milyard dollara çatmışdır. 2009-2013-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının reallaşması nəticəsində 1 milyon 360 min yeni iş yeri yaradılmışdır ki, onun da 1 milyonu daimi iş yeridir. Yeni iş yerinin yaradılması işsizlik səviyyəsinin azalmasına və əhalinin gəlirlərinin artmasına birbaşa təsir göstərir. Bunun nəticəsidir ki, Davos Dünya İqtisadi forumuna görə Azərbaycan iqtisadi sahədə rəqabət qabiliyyətliliyinə görə 38-ci yerə layiq görülmüşdür. Azərbaycanda 2014-2018-ci illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı qəbul edildikdən sonra ölkə iqtisadiyyatının bütün sferalarında mühüm irəliləyişlərin baş verməsinə təkan verildi. Bu proqramda əsasən aşağıdakı sosial-iqtisadi problemlərin sürətlə inkişafı müəyyən edildi:

- Ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına daha çox üstünlük verilməsi;
- İqtisadiyyatın ixracyönlülüyünün və rəqabətliliyinin artırılması;
- Sosial infrastruktur sisteminin daha da genişləndirilməsi;
- Regionlarda kommunal xidmətlərin yaxşılaşdırılması;
- Regionlarda sahibkarlığın və biznesin bütün üstünlüklərindən istifadə olunması;
- Yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılması;
- İnvestisiya qoyuluşlarının həcmnin artırılması;
- Pul-kredit sisteminə əsaslı islahatların aparılması [4].

Yuxarıda göstərilən bu strateji məqsəd və vəzifələr ölkənin gələcək dövr üçün sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında əsaslı dönüş yaradacaqdır. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmək məqsədi ilə “Sənayenin 2015-2020-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramının” həyata keçirilməsi mühüm rol oynayacaqdır. Dövlət Proqramında dövlətin regional sənaye siyasətinin əsas istiqamətləri, sənayenin inkişafının iqtisadiyyatın yüksəlişinə təsiri problemləri öz əksini tapmışdır. 2014-cü ilin sənaye ili kimi elan edilməsində “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasının mühüm rolu olmuşdur. Bu konsepsiyanın başlıca mahiyyəti Azərbaycanı global miqyasda innovasiya və modernləşdirmə istiqamətində keyfiyyətə yeni müstəviyə qaldırmaqdır. Həmçinin “Azərbaycan 2020 gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası ölkə iqtisadiyyatını yüksək rəqabət gücünə malik olan iqtisadiyyata çevirmək, səmərəli sənaye siyasəti həyata keçirmək, qeyri-neft sektorunun hərtərəfli inkişafını təmin etmək və regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq kimi məsələləri irəli sürür [1]. Artıq müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatında həyata keçirilən səmərəli iqtisadi siyasət nəticəsində sənayeləşmə prosesinin miqyası daha da genişlənməmişdir. Son on il ərzində sənaye istehsalı 2,7 dəfə, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 25 dəfə, metallurgiya sənayesi 2,2 dəfə artmışdır. 2013-cü ildə sənayedə 33,7 milyard manatlıq məhsul və xidmətlər istehsal olun-

muş və bu sahədə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya 2003-cü illə müqayisədə 2,4 dəfə artaraq 7 milyard manat olmuşdur. Sənayedə işləyənlərin ümumi sayında qadınlar 21,1% xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Bu göstərici son beş ildə dövlət sektorunda 21,2%, qeyri-dövlət sektorunda isə 20,9% təşkil edir [7].

2013-cü ildə ölkənin sənaye sektorunda çalışanların sayı 183,1 min nəfərə bərabər olmuşdur. Bunların daha çox hissəsi mədənçıxarma, emal sənayesi sahələrində, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı sahələrində çalışırlar [6].

Azərbaycanda milli iqtisadi inkişaf modelinin prioritet istiqaməti kimi qeyri-neft sektorunun inkişafında maşınqayırma, cihazqayırma, neft-kimya müəssisələrinin yaradılmasına daha çox diqqət yetirilir.

Azərbaycanda gələcək dövr üçün sənaye siyasətinin strateji məqsədlərinin reallaşdırılmasında aşağıdakı mühüm istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- Azərbaycanın daxili tələbatını ödəyə bilən sənaye məhsullarının istehsalına daha çox üstünlük verilməlidir;
- Dövlətin regional, struktur və investisiya siyasətləri ilə sənaye siyasəti qarşılıqlı surətdə əlaqələndirilməlidir;
- Ölkənin milli sənayesinin formalaşmasında dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsindən istifadə olunmalıdır (qənaətcil, resursqoyulu və innovasiya yönümlü);
- Qeyri-neft sənayesinin məhsullarının ixrac potensialının artırılmasına daha çox üstünlük verilməlidir;
- Dövlətin regional sənaye siyasəti ilə digər sahələrin qarşılıqlı surətdə əlaqələndirilməsinə daha çox üstünlük verilməlidir.

Son dövrdə yeni sənaye layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 380 milyon manat güzəştli kreditlər ayrılmış və 14 rayonda gündəlik istehsal gücü 820 ton olan 28 müasir çörək zavodunun tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Artıq həmin rayonlarda onların 22-i tikilib istifadəyə verilmişdir. Bununla yanaşı regionlarda elektron xidmətlərin sayı 450-ə çatmış, 4400 müəssisə fəaliyyətə başlamış, sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2004-cü illə müqayisədə 2,4 dəfə artaraq 386 minə çatmışdır. 2014-cü ildə ölkədə güzəştli kreditlər hesabına 39, iri istehsal və infrastruktur müəssisəsi istifadəyə verilmişdir [5; 6].

Azərbaycanda sənayenin inkişaf strategiyası iqtisadiyyatına neft amillərindən asılılığını azaldır. Bu baxımdan ölkədə texnoparklar yaradılır və istifadəyə verilir. Son dövrdə sənaye klasterlərə formalaşır bu isə özünü daha çox metallurgiya kompleksinin yaradılmasında göstərir. Bu sənaye sahəsinin inkişafı üçün ölkədə xammal, resurs bazası vardır və ixrac imkanları da mümkündür.

Son illərdə Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir şəhərlərində sənayenin inkişafına daha çox diqqət yetirilir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, Gəncə şəhəri gələcəkdə Cənubi Qafqazda iri sənaye şəhərinə çevriləcəkdir. Yaxın gələcəkdə Azərbaycan iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi kimi rəqabət qabiliyyətli məhsulların ixrac potensialının artırılmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Hazırda ixrac potensialının əksəriyyətinin təbii resursları və son məhsul həddinə çatdırılmamış məhsullar təşkil edir. Bunlara nail olmaq məqsədilə özəl sektorda istehsal fəaliyyətilə məşğul olan sahibkarlıq subyektlərinin sayı artırılmalı və dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi daha da gücləndirilməlidir. Ölkələrin dağlıq və dağətəyi rayonlarında yerli xammaldan və əmək ehtiyatlarından istifadə etmək məqsədilə bir sıra sənaye sahələrinin filialları yaradılmalıdır. Bu problemin vaxtında həll olunması ölkədə yeni iş yerlərinin yaranmasına və işsizlik səviyyəsinin xeyli dərəcədə azalmasına təsir göstərəcəkdir.

Dövlətin regional siyasətində və s. mühüm istiqamətlərdən biri də aqrar bölmənin bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsidir. Ölkə prezidenti tərəfindən 2015-ci il Kənd Təsərrüfatı ili” elan olunmuşdur. Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində bütün regionların hərtərəfli inkişafı xüsusi yer tutur. Son dövrdə respublika əhalisinin bütün kənd təsərrüfat məhsulları ilə təmin olunmasında əsaslı irəliləyiş baş vermişdir. Xüsusilə, heyvandarlıq, bitkiçilik, quşçuluq, dənli bitkilər sahəsində dünya ölkələrinin təcrübəsindən geniş surətdə istifadə olunur. Belə ki, BMT-nin Ər-

zaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatlarına əsasən son illərdə dünya üzrə əkin sahələri 9% artdığı halda, bitkiçilik məhsullarının həcmi 2,3 dəfə, dünya üzrə mövcud mal-qaranın sayı 26%, süd istehsalı 61% artmışdır. Ölkəmizdə də son 10 ildə eyni tendensiyanın saxlanılması aqrar siyasətin əsas prinsiplərindən biri kimi qəbul [edilmişdir](#) [5].

Respublikamızda aqrar bölmənin gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Keyfiyyətli yem təminatının vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və ondan təkrar əkin prosesində səmərəli istifadə olunması;

- Ölkədə toxuma olan tələbatın davamlı olaraq təmin edilməsi;

- Kənd təsərrüfatında istehsalın fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə müasir texniki seviz xidmətinin yaradılması və istifadə olunması;

- Yararlı torpaqlardan istifadəyə görə istehsalçılara maddi texniki xidmət göstərilməsi;

- Aran rayonlarında torpaqdan səmərəli istifadə etmək və məhsuldarlığı artırmaq məqsədilə meliorasiya imkanlarından istifadə olunması və s.;

- Ölkənin bütün regionlarında meliorasiya işinin gücləndirilməsində və təkmilləşdirilməsində fundamental işlər görülür. Təkcə ötən ildə 178 min hektar sahədə meliorativ vəziyyət yaxşılaşdırılması, 20 min hektar yeni suvarılan sahələr kənd təsərrüfatı dövryyəsinə cəlb edilmiş, 1194 ədəd subartezian quyusu qazılmışdır. Dövlət Proqramının tələblərinə uyğun olaraq 50 rayon və 3 şəhərdə çoxsaylı meliorasiya irriqasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. O cümlədən Şimal zonasının 6 çayından Samur-Abşeron Kanalına əlavə 320 milyon kubmetr su verilməsi üçün tikinti işlərinə [başlanılmışdır](#) [5].

Bununla yanaşı Azərsu Açıq Cəmiyyəti tərəfindən Bakı şəhərində və respublikanın bir sıra rayonlarında içməli su təchizatının yaxşılaşdırılması, kanalizasiya sistemlərinin yenidən qurulması sahəsində əsaslı işlər görülmüşdür. Belə bir vəziyyət əhəlinin həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, onların su təsərrüfatından səmərəli istifadə etmələrinə təsir göstərəcəkdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafında mühüm konseptual problemlərdən biri də real sektorun inkişafında bankların fəaliyyətindən səmərəli istifadə olunmasıdır. Son illərdə bankların nizamnamə kapitalı daha da artmışdır ki, bu da onların gücünü və pul resurslarından məqsədli istifadə olunmasına imkan yaratmışdır. Hazırda sahibkarlığa kömək milli fondu tərəfindən real sektorun inkişafına güzəştli kreditlər verilir ki, bu da istehsal sahibkarlığının həvəsləndirilməsinə güclü dəstək verir. Gələcək dövr üçün Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac yönümlü iqtisadiyyata çevrilməsində bankların rolu daha da artırılmalıdır. Azərbaycanda bankların kredit imkanları daim artır və onlar təkcə istehlak kreditlərinə deyil, daha çox real sektorun inkişafına üstünlük verməlidirlər. Bankların fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsində milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən dövrçüliyinin sabit qalması xüsusi rol oynayır. Bütün sahibkarlıq subyektləri və təsərrüfatı üzvlərinin işgüzarlıq fəaliyyəti milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətindən daha çox asılıdır. Azərbaycanda gələcəkdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı tövsiyələrin nəzərə alınması məqsəduyğun hesab olunur:

- Regionların mövcud təbii-iqtisadi və əmək potensialından istifadə etməklə iqtisadiyyatın ixrac yönümlülüynün təmin olunması;

- Regionlar üzrə qeyri-neft sektoru sahələrinin tarazlı inkişafına yönəldilən investisiya qoyuluşlarının fəallığının artırılması;

- Rəqabət-qabiliyyətli məhsul istehsal edən sahibkarların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması;

- Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq obyektlərinin müasir infrastruktur sisteminin yaradılması və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

- Bir sıra regionlarda sərbəst (azad) iqtisadi zonaların yaradılması və onların milli iqtisadi mənafeələrə uyğun fəaliyyət göstərilməsi;

- Milli və regional bazarların yerli rəqabətqabiliyyətli məhsullarla təmin edilməsinə nail olunması;

- Dağlıq və dağətəyi rayonlarda əhalinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə yeni müəssisələrin yaradılmasına investisiya qoyuluşlarının həcmi daha da artırılması və s.

Açar sözlər: regional iqtisadiyyat, regional iqtisadiyyatın tarazlı inkişaf strategiyası, regionların sosial-iqtisadi inkişafının konseptual əsasları

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış, inkişaf konsepsiyası”. Azərbaycan qəzeti, 5 dekabr 2012-ci il
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı: 2004
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı: 2009
4. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı: 2014
5. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının birinci ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda prezident İ.H.Əliyevin nitqi. 27 yanvar 2015-ci il
6. Azərbaycan Respublikasında Sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramının layihəsi. Bakı: 1 mart 2014-cü il
7. Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilinin sosial-iqtisadi inkişafının yekunları və 2014-cü ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasda prezident İ.H.Əliyevin nitqi. Bakı: 15 yanvar 2014-cü il

Кутанс Сарийев

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Резюме

В статье в широком диапазоне анализируются основные направления стратегии социально-экономического развития регионов и направления его реализации. В частности, уделяется особое внимание на сравнительный анализ факторов, влияющих на развитие сбалансированной экономики во всех экономических районах страны.

Ключевые слова: региональная экономика, стратегия равномерного развития региональной экономики, концептуальные основы социально-экономического развития регионов

Kutais Sariyev

CONCEPTUAL BASIS OF SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT AND THE DIRECTIONS OF ITS REALIZATION

Summary

The main directions of strategy of social and economic development of regions and directions of its realization are analyzed in a wide range in the article. In particular, a special attention is paid to the comparative analysis of the factors influencing the development of balanced economy in all economic regions of the country.

Keywords: regional economy, strategy of balanced development of regional economy, conceptual foundations of social-economic regional development